

ANNA STEUER-JUREK

mgr inż. arch. kraj.
Doktorantka w Zakładzie Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych,
Instytutu Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury,
Politechnika Krakowska
e-mail: annamichalina@poczta.fm

WSPÓŁCZESNE SPOSOBY ZAGOSPODAROWANIA TERENÓW DAWNYCH ZWIERZYŃCÓW

CONTEMPORARY WAYS IN THE DEVELOPMENT OF THE FORMER DEERPARKS

STRESZCZENIE

Zwierzynce, pełniące niegdyś funkcję hodowlane oraz łowieckie, w XX wieku straciły swoją dawną rolę. W wielu przypadkach, w wyniku zaprzestania utrzymania i opieki, kompozycja tych specyficznych terenów ogrodowych uległa zatarciu. Inne zostały przekształcone w parki publiczne. Istnieją jednak także przykłady adaptacji dawnych zwierzynców do nowych funkcji, z zachowaniem ich wcześniejszej tradycji.

W artykule przedstawione zostaną współczesne tendencje w rewaloryzacji terenów dawnych zwierzynców, na przykładach rozwiązań z terenów Europy Zachodniej, w szczególności Niemiec oraz Austrii.

Słowa kluczowe: ogród zoologiczny, safari, sztuka ogrodowa, współczesne tendencje w rewaloryzacji, zwierzyniec

ABSTRACT

Deerparks, formerly performing the function of breeding and hunting, in the 20th century, has lost its former role. In many cases, due to cessation of maintenance and care, the composition of these specific areas of garden seized. Others have been turned into public parks. However, there are also examples of the adaptation of former deer parks to new functions, while retaining their earlier tradition.

The article presents contemporary trends in the revaluation of former deer parks, on examples of solutions in Western Europe, especially from Germany and Austria.

Key words: contemporary trends in revaluation, deer park, garden art, public park, safari, zoo

1. WPROWADZENIE

Zwierzynce stanowiły jeden z najstarszych typów ogrodu, posiadającego funkcje hodowlane oraz łowieckie¹. Powstawały już od starożytności i zasadniczo charakteryzowały się naturalnymi rozwiązaniami o charakterze krajobrazowym lub częściowym przekształceniem

terenu. Jednocześnie, zwłaszcza w baroku, występowały także zespoły znacznie rozbudowane, o układach promienisto – gwiazdzystych. Od samych początków tego typu ogrody należały do warstw uprzywilejowanych – królów, książąt oraz arystokracji, stanowiąc wyraz najwyższej władzy, zamożności i przywilejów².

¹ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 300.

² Historię zwierzynców, pod kątem rozwoju ogrodów zoologicznych prezentuje K. Łukaszewicz, *Ogrody zoologiczne, wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 1975.

W różnych okresach funkcja oraz forma zwierzynców zmieniała się. Jednakże stale służyły one jako miejsce łowów oraz hodowli zwierzyny. Dopiero na początku XX wieku ich rola uległa przekształceniu. Wpłynęły na to przemiany społeczno – kulturowe oraz zniszczenia i straty wynikające z I i II wojny światowej. W obliczu nowej sytuacji gospodarczej, głównie ze względów ekonomicznych, zaprzestano dalszego utrzymywania zwierzynców. Na obszarach tych, pozbawionych opieki, w wyniku postępujących procesów sukcesji naturalnej, a także wprowadzenia nowych elementów, zacierała się dawna kompozycja.

Od 2 połowy XX wieku, zwłaszcza na terenach zachodnioeuropejskich, widoczna jest tendencja w zagospodarowywaniu dawnych zespołów łowieckich. Część z nich została przekształcona w parki publiczne. Istnieją także liczne przykłady adaptacji niegdysiejszych zwierzynców do nowych funkcji, z zachowaniem ich wcześniejszej tradycji. Powstały w ten sposób różnego typu zespoły o charakterze ogrodów zoologicznych.

Celem poniższej pracy jest wskazanie najnowszych trendów w rewaloryzacji oraz adaptacji dawnych zwierzynców, a także formie ich udostępnienia na potrzeby obecnych użytkowników. Na przykładach zespołów w Niemczech oraz Austrii wskazane zostaną możliwości współczesnego zagospodarowania, zgodnego ze wcześniejszą tradycją tych miejsc.

2. METODY BADAWCZE, ZAKRES MERYTORYCZNY I TERYTORIALNY

Artykuł dotyczy problematyki dawnych zwierzynców, które w XX i XXI wieku przekształcono w różne formy i odmiany ogrodów zoologicznych. Na podstawie analizy materiałów kartograficznych oraz spisów rzeczowych z XIX wieku, zidentyfikowano omawiany typ zespołów. Następnie w wyniku badań terenowych oraz współczesnych opracowań, wyznaczono te, spełniające obecnie rolę parków lub ogrodów zwierzęcych. Poddano je szczegółowym analizom – pod kątem zachowania historycznej kompozycji oraz zabudowy, współczesnych funkcji, wprowadzenia nowoczesnych rozwiązań oraz udogodnień dla odwiedzających.

Badaniami nie objęto zespołów, które docelowo powstały jako ogrody zoologiczne lub też pełniły funkcję prywatnych kolekcji. Tereny te od początku ukształtowane z zamysłem dydaktyczno – naukowym oraz przeglądu różnych gatunków zwierząt. Natomiast w obecnych czasach ich funkcja ani forma zasadniczo nie zmieniała się, poddawane są jedynie modernizacji.

Zakres terytorialny dotyczy krajów Europy Zachodniej, w szczególności skupiając się na terenach współczesnych Niemiec oraz Austrii. Obszary te wybrane zostały z racji na występujące tam liczne zespoły dawnych zwierzynców, adaptowane wspólnie do nowych funkcji, a także wiodące trendy w ich kształtowaniu.

3. WSPÓŁCZESNE TENDENCJE W ZAGOSPODAROWANIU DAWNYCH ZWIERZYŃCÓW

Od 2 połowy XX i na początku XXI wieku, w formie adaptacji oraz rewaloryzacji dawnych zespołów zwierzynców, występowało wiele rozwiązań. Większość z nich w znacznej mierze odstępowała od pierwotnej ich funkcji. Spośród wszystkich, na pierwszy plan wyłaniają się dwa główne nurty w adaptacji. Pierwszy z nich stanowią parki publiczne, jednakże tego typu przekształcenia posiadają jeszcze znacznie wcześniejszą genezę, i występowały już w XVIII czy XIX wieku, jak np. berliński Tiergarten czy londyńskie Hyde Park lub Regent's Park. Drugi wiodący trend stanowią przykłady nowego zagospodarowania adekwatnego z pierwotną ich funkcją. Pośród wielu rozwiązań niektóre (w szczególności dawne menażerie) zostały przekształcone w różnego typu ogrody zoologiczne. Na tych rozwiązaniach, utrzymujących tradycję dawnych zwierzynców, skoncentrowana zostanie problematyka artykułu.

Badając dawne zespoły łowieckie na terenie Niemiec oraz Austrii wykazano, iż 29 dawnych zwierzynców w całości lub na niewielkim fragmencie zostało adaptowanych na różnego typu zespoły dydaktyczno – naukowe o charakterze zoologicznym. Analizując wszystkie typy ogrodów na omawianym obszarze, można rozróżnić 4 główne odmiany tego rodzaju rozwiązań:

- Pierwszy z nich stanowi **Zoo**, które zasadniczo charakteryzuje się dużym przeglądem zwierząt, głównie pochodzenia egzotycznego, które występują na stosunkowo niewielkiej powierzchni.
- Drugi typ stanowi **Tiergarten** (ogród zwierzęcy, wg tłumaczeń autorki), w którym podobnie jak w zoo występuje duża różnorodność zwierząt, głównie egzotycznych, jednak ich ilość jest mniejsza względem powierzchni całości.
- Jako trzeci można wymienić **Tierpark** (park zwierzęcy, wg tłumaczeń autorki), w którym wybiegi dla zwierząt posiadają znaczną powierzchnię, a ilość zwierząt egzotycznych jest porównywalna do rodzimej fauny.
- Ostatnią grupę stanowi **Wildpark** (rezerwat o charakterze safari, wg tłumaczeń autorki), w

których prezentowana jest fauna rodzima na bardzo dużej powierzchni.

Charakteryzując zbiorczo wszystkie te formy, można zauważyć, iż pierwsze przekształcenia tego typu miało miejsce już w latach 70 – 90 XX wieku, jednakże w ostatnich latach stają się one coraz bardziej popularne, w dużej mierze z racji na zachowanie pewnej ciągłości i tradycji terenów historycznej zieleni. Przy adaptacji dawnych ogrodów łowieckich, na ogół wykorzystywany został historyczny układ kompozycyjny, w który harmonijnie wykomponowano nowe zagrody oraz wybiegi dla zwierząt. Zachowane zostały wcześniejsze główne ciągi komunikacyjne, z przystosowaniem ich do potrzeb współczesnych użytkowników, m.in. przy poszerzeniu alejek, wprowadzeniem ramp, schodów czy pochylni. Wprowadzono także nowe obiekty, zwłaszcza o charakterze gastronomicznym oraz sanitarnym, z ulokowaniem ich na ogół przy strefach wejściowych. W całości wykorzystano naturalne warunki przyrodnicze oraz charakterystyczną rzeźbę terenu. Z racji na konieczność występowania wody, uzasadnione obszary poddane zostały melioracji oraz gospodarce wodnej. Zazwyczaj w obecnych rezerwach zachowano także oryginalne elementy zabudowy. Pałac myśliwski lub pobliska rezydencja wyznaczają dominanty widokowe.

W celu uatrakcyjnienia zespołów stale wprowadzane są nowe, współczesne rozwiązania. Jeden z trendów ostatnich lat stanowią różnego typu kładki oraz ścieżki prowadzone nad ziemią, często nad koronami drzew (np. w Moritzburgu, Niemcy). Występują zarówno nowoczesne, stalowe konstrukcje, jak i bardziej tradycyjne rozwiązania w postaci drewnianych lub linowych pomostów. Często tworzone są także platformy widokowe i tarasy skierowane zarówno na tereny leśne, jak i okoliczne panoramy. Nierzadko są także spotykane różne wieże widokowe, obserwatoria lub ambony łowieckie, umożliwiające zwiedzanie parku z góry. Rozwiązanie takie nie ingeruje w naturalne procesy życiowe przyrody, jednocześnie jak w Parku Schönbrunn w Wiedniu w części leśnej pozwala na zachowanie wielu cennych gatunków roślin. Dodatkowo w zespole tym, w gęstwinach leśnych wprowadzone zostały także liczne instalacje, imitujące dzikie zwierzęta (przykładowo wilki, rysie).

Inny, równie popularny, rodzaj komunikacji umożliwiający podziwianie zwierząt, bez integracji w ich rytm życia, jest tworzenie tuneli oraz niewielkich przejść podziemnych (np. Wiesbaden, Niemcy). Występujące tam obiekty inżynierskie wyposażone zostały w specjalne wypusty, świetliki oraz przeszklenia skierowane na wybiegi dla zwierząt.

II. 1. Tiergarten Schönbrunn, Wiedeń – nowoczesna kładka prowadząca nad częścią leśną, fot. A. Steuer-Jurek, 2016

III. 1. Tiergarten Schönbrunn Vienna – modern footbridge leading over the forest part, photo. A. Steuer-Jurek, 2016.

Całość wyposażono w różnego typu instalacje oraz panele informacyjne, przekazujące fakty oraz ciekawostki ze świata przyrody.

W naturalne warunki przyrodnicze coraz częściej wprowadzane są nowoczesne technologie oraz współczesne narzędzia multimedialne. Spotykane są różnego typu panele oraz tablice elektroniczne lub projektory, czy też audio przewodniki. Innym sposobem uatrakcyjnienia rezerwatów są rozmaite instalacje świetlne, o zmiennej porze iluminacji. Przy większości zespołów zoologicznych działają obecnie ośrodki badawcze oraz naukowe. Prowadzone są tam badania nad poprawą hodowli, fizjologią czy też wyeliminowaniem wad hodowlanych. Często prowadzone są liczne projekty badawcze, mające na celu ochronę przyrody.

Coraz częściej umożliwia się odwiedzającym bezpośredni kontakt ze zwierzętami. Na niewielkim fragmencie tworzone są formy mini zoo (niem. *Streichelzoo*), w którym zwierzęta nie są trzymane w klatkach. Dopuszczalna jest tam otwarta relacja, w tym głaskanie zwierząt, a w określonych przypadkach, pod nadzorem dokarmianie. Pomimo, **iż sama idea tego typu rozwiązań pochodzi jeszcze z lat 30 XX wieku**³, w czasach obecnych jest ona coraz częściej stosowana.

W celu większego uatrakcyjnienia rezerwatu dla rodzin, a zwłaszcza dzieciom proponowane są liczne place zabaw. Występują zarówno takie w nowoczesnej stylistyce, bardziej tradycyjne czy też stylizowane. Jednakże wszystkie zostały harmonijnie wkomponowane w otoczenie. Coraz popularniejsze staje się także tworzenie parków linowych, w

³ Jako pierwsze tego typu mini zoo powstało w zespole w Monachium, Niemcy, <https://de.wikipedia.org/wiki/Streichelzoo> [dostęp 02.10.2016]

których poza ekstremalnym sportem umożliwiające jest podziwianie przyrody z wyższych kondygnacji.

Negatywny aspekt modernizacji dawnych terenów łowieckich stanowią nowoczesne udogodnienia komunikacyjne, w postaci różnego typu kolejek, minibusików czy pociągów. W znacznej mierze odznaczają się one brakiem harmonii w stosunku do historycznych układów oraz zespołów krajobrazowych – zarówno w kwestii wizualnej nie posiadają one znacznych walorów estetycznych, jak i poprzez swój ruch i dynamikę znacząco wpływają na świat przyrody.

4. CHARAKTERYSTYKA NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH ZACHODNIOEUROPEJSKICH

4.1. Sababurg

Tierpark w Sabadurgu (Hesja, Niemcy) stanowi przykład najstarszego oraz największego zespołu tego typu w Europie. Pierwszy zwierzyńiec został założony na terenie *Reinhardswaldu* przez landgrafa Wilhelma IV w 1571 roku i zajmował powierzchnię około 130 ha (500 morg)⁴. Całość otoczono wysokim na 4 m murem, o długości 4,5 km, jednocześnie sprowadzono tam pierwsze gatunki zwierząt⁵. W XVIII wieku Landgraf Friedrich II przekształcił tereny leśne, nadając całości barokowe rozplanowanie typu *entre eventail et etoile*, wprowadzając nasadzenia alei dębowych. Pod koniec XVIII wieku wycięto większość drzew, a teren zyskał nowe funkcje. W XIX wieku, w wyniku przemian społeczno – kulturowych przywrócono tam zwierzyńiec. Całość urządzono w stylu krajobrazowym, z wyraźnie czytelnym wcześniejszym rozplanowaniem promienisto – gwiazdowym⁶.

Zespół w obecnej formie powstał w 1973 roku. Zachowana została w nim XVIII i XIX wieczna kompozycja, wprowadzono nową infrastrukturę, w tym obszerne parkingi. Oś całego układu wyznacza okrągły plac, od którego promieniście odchodzi 6 alei. W wyniku prac rewaloryzacyjnych w latach 70 ubiegłego wieku w całość barokowego rozwiązania w sposób harmonijny wprowadzono nowe ścieżki, wkomponowano rozległe zagrody oraz wybiegi dla zwierząt, kształtując tym samym nowoczesny park wypoczynkowy. Zasadniczą grupę stanowią tu przedstawiciele rodzimej fauny, jednakże

wprowadzono także liczne obcego pochodzenia. Systematycznie w parku poszerzany jest przegląd zwierząt. Wprowadzona została bogata oferta wypoczynkowa oraz edukacyjna, w tym arboretum, zagroda gospodarcza, kolejka pociągowa czy place grillowe. Dla dzieci utworzono place zabaw oraz mini zoo. Całość zespołu wyposażona została w nowoczesną infrastrukturę, w tym panele multimedialne oraz audio przewodniki.

Na terenie zespołu występuje autentyczna zabudowa z okresu funkcjonowania zwierzyńca, która została adaptowana do nowych funkcji, w tym restauracji, gospody, muzeum, kaplicy, placówek badawczych oraz obiektów gospodarczych związanych z funkcjonowaniem zespołu. Powstała także nowa zabudowa, położona w miejscach o atrakcyjnych walorach widokowych. Dominantę całości stanowi dawny zamek położony w północnej części zespołu.

4.2. Innsbruck

Alpejskie Zoo (*Alpenzoo*)⁷ w Innsbrucku (Tyrol, Austria) znajduje się na stokach pasma górskiego Nordkette (750 m n.p.m.) i stanowi jeden z najwyższych położonych ogrodów zoologicznych w Europie. Na zboczach tych położony był jeden z pierwszych zwierzyńców, założony pod koniec XVI wieku przez Ferdynanda II. Całość terenu posiadała najprawdopodobniej charakter naturalistyczny i otoczona była wysokim murem⁸. Obecny ogród został zainicjowany w 1962 roku⁹. Obiekt ten powstał z zamysłem ochrony rodzimej fauny alpejskiej, w naturalnych warunkach.

Początkowo zoo zajmowało powierzchnię 1,2 ha i z czasem rozwinęło się do 4,1 ha. Po całości terenu prowadzą szerokie asfaltowe ścieżki, płynnie wkomponowane w zastane warunki topograficzne. W bardziej strome miejsca prowadzą schody terenowe. Stworzono liczne, rozległe wybiegi dla zwierząt oraz przestrzenne woliery dla ptaków. Całość o nowoczesnych kształtach i konstrukcjach, harmonijnie wplata się w krajobraz alpejski. Dodatkowo w Innsbrucku znajduje się jedno z największych na świecie akwariów dla ryb zimnowodnych. Z racji na położenie na stoku górski, duży walor zespołu stanowią panoramy widokowe.

⁷ Z racji na przestronność wybiegów, a także prezentację rodzimych gatunków zwierząt, mowa tutaj raczej o ogrodzie zwierzęcym (*Tiergarten*) lub nawet parku zwierzęcym (*Tierpark*), aniżeli o ogrodzie zoologicznym.

⁸ M. Forcher, G. Köfler, *Die Geschichte der Stadt Innsbruck*, Haymon 2008, s. 174.

⁹ <http://www.alpenzoo.at/de/ueber-uns/geschichte-des-alpenzoo> [dostęp 02.10.2016]

⁴ B. Modrow, *Gartenkunst in Hessen: historische Gärten und Parkanlagen*, Worms 1998, s. 155-156.

⁵ A. Brauer, *Burgen und Schlösser in Hessen: nach alten Stichen*, Frankfurt am Main 1959, s. 28.

⁶ B. Modrow, *op. cit.*, s. 155-156.

Il. 3. Dawne zwierzyńce, współcześnie adaptowane do funkcji ogrodów zoologicznych, opr. A. Steuer-Jurek, 2016;

Niemcy: 1 – Wildgehege Putbus; 2 – Tiergarten Neustrelitz; 3 – Tiergarten Berlin; 4 – Wildpark Potsdam; 5 – Tiergarten Königs Wusterhausen; 6 – Tiergarten Hannover; 7 – Wisentgehege Springe; 8 – Wildpark Neuhaus, Holzminden; 9 – Tierpark Sababurg; 10 – Tiergarten am Schloß Raesfeld; 11 – Tierpark Köthen; 12 – Tiergehege Sondershausen; 13 – Wildgehege Moritzburg; 14 – Wildpark Donsbach, Dillenburg; 15 – Wildpark Tiergarten Braunsfels ; 16 – Tierpark Wiesbaden; 17 – Wildpark Alte Fasanerie, Hanau; 18 – Fasanerie Gross-Gerau, Groß-Gerau 19 – Englischer Garten Eulbach; 20 – Wildpark an den Eichen, Schweinfurt; 21 – Tiergarten Nürnberg; 22 – Wildgehege Schloss Duttonstein Dischingen; 23 – Wildpark Joseflust, Sigmaringen

Austria: 24 – Alpenzoo, Innsbruck; 25 – Tierpark Salzburg; 26 – Lainzer Tiergarten, Wien; 27 – Tiergarten Schönbrunn, Wien; 28 – Tierwelt Herberstein, Buchberg; 29 – Tierpark Rosegg

Ill. 3. Former deer parks, now adapted to the function of zoos, ed. A. Steuer-Jurek, 2016:

Germany: 1 – Wildgehege Putbus; 2 – Tiergarten Neustrelitz; 3 – Tiergarten Berlin; 4 – Wildpark Potsdam; 5 – Tiergarten Königs Wusterhausen; 6 – Tiergarten Hannover; 7 – Wisentgehege Springe; 8 – Wildpark Neuhaus, Holzminden; 9 – Tierpark Sababurg; 10 – Tiergarten am Schloß Raesfeld; 11 – Tierpark Köthen; 12 – Tiergehege Sondershausen; 13 – Wildgehege Moritzburg; 14 – Wildpark Donsbach, Dillenburg; 15 – Wildpark Tiergarten Braunsfels ; 16 – Tierpark Wiesbaden; 17 – Wildpark Alte Fasanerie, Hanau; 18 – Fasanerie Gross-Gerau, Groß-Gerau 19 – Englischer Garten Eulbach; 20 – Wildpark an den Eichen, Schweinfurt; 21 – Tiergarten Nürnberg; 22 – Wildgehege Schloss Duttonstein Dischingen; 23 – Wildpark Joseflust, Sigmaringen

Austria: 24 – Alpenzoo, Innsbruck; 25 – Tierpark Salzburg; 26 – Lainzer Tiergarten, Wien; 27 – Tiergarten Schönbrunn, Wien; 28 – Tierwelt Herberstein, Buchberg; 29 – Tierpark Rosegg

Całość ogrodu wyposażono w nowoczesną infrastrukturę. Wprowadzono nośniki multimedialne oraz przewodniki. Dotarcie do zespołu umożliwia nowoczesna kolejka linowa Hungerburg, zaplanowana i zaprojektowana przez Zahę Hadid. Powstałe stacje o organicznych kształtach imitować mają zimowe alpejskie krajobrazy.

5. ADAPTACJA DAWNYCH ZWIERZYŃCÓW NA TERENIE POLSKI

Na terenach Polski nieliczne przykłady dawnych zwierzyńców zostały adaptowane do nowych funkcji, zgodnie z ich historyczną rolą. Analizując wszystkie przykłady, nie można tutaj mówić o nowoczesnym sposobie rewaloryzacji. W niewielu przypadkach występują ogrody zoologiczne ukształtowane na terenie dawnych zwierzyńców (np. krakowskie zoo, na terenie dawnego zwierzyńca), częściej występują parki miejskie na ogół powstałe jeszcze w XIX wieku (przykładowo w Wilanowie, czy Natolinie). Różnego typu ogrody zoologiczne (omówione na przykładach niemieckich i austriackich) są w ostatnich latach coraz bardziej popularne w Polsce, jednakże żadne z nowo powstających zespołów nie jest lokowane na obszarze o historycznej tradycji zwierzyńca. W nielicznych przypadkach można mówić o kształtowaniu tego typu zespołów w pobliżu dawnych zwierzyńców (np. Białowieża, Racibórz, Pszczyzna¹⁰).

Współcześnie zauważyć można, iż w Polsce tereny dawnych zwierzyńców, pomimo dużego potencjału, nie są wykorzystywane i poddawane rewaloryzacji lub adaptacji. Natomiast w powstałych

¹⁰ W lokalnym nazewnictwie tereny, na których położone są wspomniane zagrody pokazowe, nazywane są zwierzyńcami lub oborami, jednakże przekazy historyczne dowodzą, iż w istocie niegdyś te zwierzyńce były lokowane na obszarach leśnych położonych w niewielkiej odległości od współczesnych rezerwatów.

Na temat współczesnych miniaturowych ogrodów zoologicznych na Górnym Śląsku [w:] A. Steuer-Jurek, *Przedwojenne miniaturowe ogrody Górnego Śląsku*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki, Studiów Krajobrazowych PAN”, s. 223 – 231.

jeszcze w XX wieku ogrodach zoologicznych, jak już wspomniano, w nielicznych przypadkach odznaczających się tradycją wcześniejszego zwierzyńca. Fakt coraz częściej powstających tego typu obiektów ogrodowych, świadczy o dużym zapotrzebowaniu na nie. Jednocześnie analizując tereny dawnych zwierzyńców stwierdzić można, iż posiadają one duży potencjał i istnieją możliwości ich adaptacji do potrzeb ogrodów zoologicznych.

6. PODSUMOWANIE

Zwierzyńce stanowiły niegdyś symbol władzy i bogactwa. W XX i XXI wieku ich dawny zakres funkcjonalny nie jest w pełni pożądanym. W celu zachowania pewnych tradycji oraz istoty tego typu zespołów ogrodowych, współcześnie kształtowane są różne formy i odmiany ogrodów zoologicznych. Zwłaszcza na terenach Europy Zachodniej coraz częściej pojawiają się ogrody tego typu, w których w autentyczne historyczne układy wprowadzane są nowoczesne rozwiązania, mające za zadanie uatrakcyjnienie oraz szerszą edukację społeczeństwa. Pomimo faktu, iż pierwsze formy takiego udostępnienia oraz prezentacja kolekcji zwierząt kształtowana była już pod koniec XX wieku, to w obecnych czasach są one coraz częściej spotykane. Współcześnie zespoły przystosowuje się na potrzeby dzisiejszych użytkowników, wprowadzając nowoczesne technologie, materiały oraz formy, które harmonijnie wkomponowane są w zastany krajobraz, w tym bez zakłócenia naturalnego rytmu życia zwierząt. Tendencje te mają za zadanie wprowadzenie udogodnienia dla zwiedzających, a także lepsze udostępnienie oraz edukację społeczeństwa.

Pomimo coraz szerszego trendu adaptacji zwierzyńców na rezerwy prezentujące rodzimą faunę, na terenach Polski tego typu zieleni historyczna w niewielkim stopniu poddana jest rewaloryzacji. Obecnie nie wykorzystuje się potencjału omawianych miejsc, kształtując pokazowe zagrody lub safari na terenach bez wcześniejszego odwołania historycznego.

CONTEMPORARY WAYS IN THE DEVELOPMENT OF THE FORMER DEERPARKS

1. INTRODUCTION

Deerparks were one of the oldest types of gardens, which had breeding and hunting functions.¹ They have been established since antiquity, and generally characterized by natural landscaped solutions or partial transformation of the terrain. At the same time, especially in the Baroque, there were also teams significantly expanded, with radial systems. From the beginnings, this type of gardens belonged to the privileged classes – kings, princes and aristocrats, expressing the highest power, wealth and privileges².

At various times, the function and form of deer-parks has changed. However, constantly they served as a place for hunting and breeding. At the beginning of the 20th century, their role has been changed. This was influenced by the socio-cultural changes and losses resulting from World Wars I and II. In the face of the new economic situation, discontinued further maintain of deerparks. On these areas, as a result of the progressive processes of natural succession and the introduction of new elements, the former composition was blurred.

Since the 2nd half of the 20th century, especially in Western Europe, is visible trend in the management of former hunting teams. Some of them have been transformed into public parks. There are also numerous examples of adaptation of the former deerparks to new functions, keeping their earlier traditions. The resulting various types of teams on the nature of zoological gardens.

The aim of the following work is an indication of the latest trends in the revalorization and adaptation of former deerparks, as well as the form of their share for present users. On examples of teams in Germany and Austria indicated will be the possibilities of modern development, which is consistent with the earlier tradition.

2. RESEARCH METHODS, THE MERITORIAL AND TERRITORIAL SCOPE

The article concerns on the issue of former deerparks, which in the 20th and 21st century, transformed into different forms and varieties of zoological gardens. Based on the analysis of cartographic materials and

inventories, from the 19th century, has been identified this type of teams. Then, as a result of field research and contemporary studies, was selected ones currently fulfilling the role of animal parks or gardens. They were analyzed in detail – in terms of preserving historical composition and development, contemporary functions, introducing modern solutions and visitor facilities.

The research did not cover bands that were originally established as zoos or as private collections. These areas were designed from the beginning with the didactic and scientific purpose and the review of various species of animals. Currently, their form or function essentially has not changed, they are only modernize.

The territorial scope concerns on Western European countries, in particular focusing on the present-day areas of Germany and Austria. These countries, were chosen because of the numerous sets of former deerparks there, adapting to contemporary functions, and leading trends in their formation.

3. CONTEMPORARY WAYS IN THE DEVELOPMENT OF THE FORMER DEERPARKS

From the 2nd half of the 20th century and the beginning of the 21st century, in the form of adaptation and revalorization of former teams of deerparks, there were many solutions. Most of them largely deviate from their original function. Out of all the existing solutions, two mainstream adaptations emerged on the foreground. The first of theme are public parks, but such transformations have much earlier origins, and were already in 18th and 19th centuries, such as Berlin's Tiergarten or London's Hyde Park or Regent's Park. The second leading trend is an example of a new development that is adequate to their original function. Among the many solutions some (mostly former menagerie) have been converted into different types of zoos. On these teams, which maintain the traditions of the former hunting parks, will focus on the issue of the article.

By studying former hunting teams in Germany and Austria, it has been shown that 29 from them in whole or in small parts were adapted to various types of zoological and didactic research teams. By analyzing all types of gardens on this area, we can distinguish four main varieties of these types of solutions:

– The first one is the **Zoo**, which is generally characterized by a large overview of animals,

¹ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, p. 300.

² The history of deerparks, in terms of the development of zoological gardens presents K. Łukaszewicz, *Ogrody zoologiczne, wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 1975.

mainly of exotic origin, which occur on a relatively small area.

- The second type is the *Tiergarten* (animal garden, according to the author's translations), in which, as in the zoo, there is a large variety of animals, mostly exotic, but their number is smaller than the total area.
- The third is named *Tierpark* (animal park, according to the author's translations), in which the catwalks are large and the number of exotic animals is comparable to that of the native fauna.
- The last group is the *Wildpark* (safari or reservations, according to the author's translations), where native fauna is presented on a very large surface.

By characterizing all these forms together, it can be seen that the first transformations of this type took place already in the 70s and 90s of the 20th century, however in recent years they have become increasingly popular, largely due to the preservation of a certain continuity and tradition of historical landscapes. In the adaptation of the hunting gardens, the past compositional system has generally been used, in which new animal runways have been harmoniously integrated. The previous main routes have been retained, adapted to the needs of modern users, including by widening alleys, ramps, stairs or ramps. New objects have also been introduced, especially in nature of catering and sanitary, with locations usually near the entrance areas. The natural conditions and characteristic land sculpture were used. Due to the need for water, reasonable areas have been meliorated. Typically in the existing reserves, original elements of the building have been preserved. The hunting palace or nearby residence designates the dominant of the view.

In order to make the teams more attractive, new and modern solutions are constantly being introduced. One of the trends of recent years are the various types of footbridges and paths leading up to the earth, often above the crowns of trees (eg in Moritzburg, Germany). There are both modern steel constructions, as well as more traditional solutions in the form of wooden or rope bridges. Often created are also viewing platforms and terraces facing both the woodland and the surrounding panorama. It is not uncommon to see a variety of lookouts, observatories or hunting grounds, which allow to explore the park from above. This solution does not interfere with the life processes of nature, as in the Schönbrunn Park in Vienna in the forest part allows to preserve many valuable plant species. Additionally, in this complex, numerous installations have been

introduced in the forest dens, imitating wild animals (for example wolves, lynxes).

Another, equally popular type of communication that allows animals to be admired, without integrating into their rhythm of life, is creating tunnels and small underground passes (eg. Wiesbaden, Germany). Occurring there structures have special tabs, skylights and glass directed at habitats for animals. The whole is equipped with various types of installations and information panels, giving facts and trivia from the natural world.

In the natural conditions are introduced modern technologies and multimedia tools. There are various types of panels, electronic boards or projectors, or audio guides. Another way to make the reserves more attractive is by using various illumination installations. Most zoological groups currently operate research and scientific centers. There are conducted studies on the improvement of breeding, physiology or eliminate the drawbacks of breeding. Often they carried out numerous research projects aimed at protecting nature.

Often visitors are exposed to direct contact with animals. On a small part are formed form of a petting zoo (Ger. *Streichelzoo*) in which the animals are not kept in cages. Permissible there is an open relationship, including stroking animals, and in certain cases, under the supervision of the feeding. Although that the idea of this type of solutions dates back to the 30s of 20th century³, it is increasingly used today.

In order to make the reserve more attractive for families, especially children, there are proposed numerous playgrounds. There are both those in modern styling, more traditional or stylized. However, they are all harmoniously integrated into the environment. Increasingly popular is the creation of rope parks, in which, apart from extreme sport, it is possible to admire the nature of higher tiers.

The negative aspects of the modernization of the former hunting grounds are modern communication facilities, in the form of different types of queues, minibuses or trains. They are largely characterized by a lack of harmony with historical arrangements and landscape teams – both visually they have no significant aesthetic value, and by their motion and dynamics, have a significant impact on the natural world.

³ As the first such mini zoo was formed in Munich, Germany, <https://de.wikipedia.org/wiki/Streichelzoo> [access 02.10.2016]

4. CHARACTERISTICS ON THE SELECTED WESTERN EUROPEAN EXAMPLES

4.1. Sababurg

Tierpark in Sababurg (Hesse, Germany) is an example of the oldest and the largest team of its kind in Europe. The first deerpark was founded on the area of *Reinhardswald* by Landgrave Wilhelm IV in the year 1571 and occupied an area of about 130 ha (500 morg)⁴. The whole was surrounded by a 4 m high wall, 4.5 km long. At the same time there was the first species of animals⁵. In the 18th century, the Landgrave Friedrich II transformed the forest, giving a whole Baroque arrangement of type *entre eventail et étoile*, and creating oaks alleys. At the end of the 18th century, most of the trees were cut off, and the area gained new functions. In the 19th century, as a result of socio-cultural changes, the deerpark was restored. The whole was in landscaped style, with clearly visible earlier radial layout⁶.

The team in its present form was formed in 1973. The 18th and 19th-century composition has been preserved, new infrastructure has been added, including extensive parking. The axis of the entire system determines the circular square from which it departs 6 radiating alleys. As a result of the revalorization work in the 70s of the last century, in the whole Baroque solution, in harmonious way was introduced new paths, incorporated extensive farmsteads and catwalks, creating at this modern park. Representatives of native fauna are the main group, but many foreigners have also been introduced. Systematically, in the park, are imported new species. There is a wide range of leisure and educational opportunities, including an arboretum, farm, train or barbecue areas. For children are created many playgrounds and petting zoo. The entire team is equipped with modern infrastructure, including multimedia panels and audio guides.

On the territory of the team there are authentic buildings from the period of functioning of the deerpark, which has been adapted for new functions, including restaurants, inns, museums, chapels, research facilities and business objects related to the functioning of the team. There are also many new objects, located in places with attractive views. The dominant of the whole is a former castle located in the north of the band.

⁴ B. Modrow, *Gartenkunst in Hessen: historische Gärten und Parkanlagen*, Worms 1998, pp. 155-156.

⁵ A. Brauer, *Burgen und Schlösser in Hessen: nach alten Stichen*, Frankfurt am Main 1959, p. 28.

⁶ B. Modrow, *op. cit.*, pp. 155-156.

4.2. Innsbruck

The Alpenzoo⁷ in Innsbruck (Tyrol, Austria) is located on the slopes of the mountain range Nordkette (750 m above sea level) and is one of the highest zoos in Europe. On this slopes was one of the firsts deerparks, founded at the end of the 16th century by Ferdinand II. The whole area had probably naturalistic character and was surrounded by a high wall⁸. The present garden was initiated in 1962⁹. It was created with the intention of protecting the native alpine fauna, under natural conditions.

Initially the zoo occupied an area of 1.2 hectares and over time developed to 4.1 hectares. The whole area is covered by wide asphalt paths, seamlessly integrated into the existing topographical conditions. In the steeper spots are filed stairs. Also have been created numerous extensive animal races and spatial aviaries for birds. The whole of modern shapes and constructions harmoniously joins the alpine landscape. In addition, in Innsbruck is one of the world's largest aquariums for cold-water fishes. Due to the location of the zoo, on the slope of a mountain, a large value of the team are scenic panoramas.

The whole garden is equipped with modern infrastructure. There have been introduced multimedia and audio guides. Getting to the team allows a modern ropeway Hungerburg, planned and designed by Zaha Hadid. The resulting stations with organic shapes imitate alpine scenery in winter.

5. ADAPTATION OF FORMER DEERPARKS IN POLAND

In Poland, few examples of the former deerparks have been adapted to new functions according to their historical role. Analyzing all of the examples, cannot be here to talk about the modern way of restoration. In just few cases there are zoological gardens formed on the place of the former deerpark (eg. zoo in Krakow, on the former place of hunting area), more often there are municipal parks generally arising in the 18th or 19th century (for example Wilanów, or Natolin). Different types of zoos (discussed on German and Austrian examples) are more and more popular in Poland in recent years, however, none of the newly formed teams are located in the area of the area with historical tradition of hunting.

⁷ Due to the extensive paddocks, as well as the presentation of native animal species, Alpenzoo in Innsbruck is rather the *Tiergarten*, or even *Tierpark*, rather than the Zoo.

⁸ M. Forcher, G. Köfler, *Die Geschichte der Stadt Innsbruck*, Haymon 2008, p. 174.

⁹ <http://www.alpenzoo.at/de/ueber-uns/geschichte-des-alpenzoo> [access 02.10.2016]

In the few cases it is possible to talk about creating such bands near the former deerparks (eg Białowieża, Racibórz, Pszczyna¹⁰).

At present time, it can be noted that in Poland, the areas of former deerparks, despite their great potential, are not used and subject to revaluation or adaptation. The zoological gardens that were established in the 20th century, as already was mentioned, in the rare cases have the tradition of an earlier deerpark. The fact that this type of garden objects that arise more and more often, testifies to the high demand. At the same time, when we analyzing the areas of former deerparks, one can conclude that they have great potential and that they can be adapted to the needs of zoological gardens.

6. SUMMARY

The deerparks were once a symbol of power and wealth. In the 20th and 21st century their former functional range is not entirely desirable. In order to maintain certain traditions and essence of this type of garden complexes, today are shaped different forms and varieties of zoological gardens. Especially in Western Europe, increasingly appear gardens of this type, in which authentic historical systems are introduced with modern solutions, aimed at making the population more attractive and wider education. Despite the fact that the first forms of such access

¹⁰ Locally, the terrain on which these demonstration farms are located are called deerparks or cows, but historical records indicate that the former hunting areas were actually located in forest areas located a short distance from modern reserves.

About contemporary miniature zoos in Upper Silesia [in:] A. Steuer-Jurek, *Przedwojenne miniaturowe ogrody Górnego Śląsku*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki, Studiów Krajobrazowych PAN”, pp. 223 – 231.

and the presentation of animal collections were already shaped at the end of the 20th century, nowadays they are increasingly common. Today, teams adapt to the needs of contemporary's users, introducing modern technologies, materials and forms, which are harmoniously integrated into the existing landscape, including without disturbing the natural rhythm of life of animals. These tendencies have the task of providing visitors with facilities, as well as better access to and education of the public.

Despite the wider trend of adapting the deerparks on protected areas presenting the native fauna, in Poland such historical greenery is slightly undergoing revalorization. Currently, the potential of the discussed sites is not being exploited, creating demonstration farms or safaris in areas without prior historical reference.

LITERATURA

1. Brauer A., *Burgen und Schlösser in Hessen: nach alten Stichen*, Frankfurt am Main 1959.
2. Forcher M., Köfler G., *Die Geschichte der Stadt Innsbruck*, Haymon 2008.
3. Łukaszewicz K., *Ogrody zoologiczne, wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 1975.
4. Modrow B., *Gartenkunst in Hessen: historische Gärten und Parkanlagen*, Worms 1998.
5. Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.
6. Steuer-Jurek A., *Przedwojenne miniaturowe ogrody zoologiczne na Górnym Śląsku*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki, Studiów Krajobrazowych PAN”, s. 223 – 231.
7. Nazwa strony internetowej lub autor www.nazwadomeiny.pl, dostęp/access 2014-12-05.
8. <https://de.wikipedia.org/wiki/Streichelzoo> dostęp/access 02.10.2016
9. <http://www.alpenzoo.at/de/ueber-uns/geschichte-des-alpenzoo> dostęp/access 02.10.2016